

ניסן התשע"ב

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

שיעור ליל הסדר על ארבעת הבנים בהגדה

על פי שיעורו של הרב יעקב מדן

על מנת להבין טוב יותר את השאלות הנ"ל נראה את תשובת התורה לבנים השונים:

הבן החכם (דברים ו', כ-כא):

"כי ישאלך בנך מחר לאמר - מה העדת והחקים והמשפטים אשר צוה ה' א-לוהינו אתכם: ואמרת לבנך - עבדים היינו לפרעה במצרים, ויוציאנו ה' ממצרים ביד חזקה".

הבן הרשע (שמות י"ב, כו-כו):

"והיה כי יאמרו אליכם בניכם - מה העבדה הזאת לכם: ואמרתם - זבח פסח הוא לה', אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל...".

הבן התם (שמות י"ג, יא-טו):

"והיה כי יבאך ה' אל ארץ הכנעני כאשר נשבע לך ולאבותיך ונתנה לך: והעברת כל פטר רחם לה', וכל פטר שגר בהמה אשר יהיה לך - הזכרים לה': וכל פטר חמור תפדה בשה ואם לא תפדה וערפתו; וכל בכור אדם בבניך תפדה: והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר - מה זאת; ואמרת אליו - בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים: ויהי כי הקשה פרעה לשלחנו, ויהרג ה' כל בכור בארץ מצרים מבכר אדם ועד בכור בהמה, על כן אני זיבח לה' כל פטר רחם הזכרים וכל בכור בני אפדה".

והבן שאינו יודע לשאול (שמות י"ג, ה-ח):

"והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני והחתי והאמרי והחוי והיבوسی אשר נשבע לאבותיך לתת לך, ארץ זבת חלב ודבש, ועבדת את העבדה הזאת בחדש הזה: שבעת ימים תאכל מצות, וביום השביעי חג לה': מצות יאכל את שבעת הימים, ולא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאר בכל גבלך: והגדת לבנך ביום ההוא לאמר - בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים".

כלומר אנו רואים שהתורה מביאה ארבע מצוות סיפור שונות:

- האחת קשורה להנחלת כלל התורה לבן ("מה העדות והחקים והמשפטים");
- השנייה היא חלק ממצוות קרבן פסח ("מה העבודה הזאת לכם") - לספר על הקרבן את הניסים שעשה לנו ה' בעת היציאה;

דבר מופלא אנו מוצאים בתורה, שבארבעה מקומות מתייחסת התורה למה שצריכים ההורים לומר לבניהם אודות יציאת מצרים, ובכל פעם הלשון אחרת והדגשים משתנים. לכאורה, כיוון שמדובר בסיפור יציאת מצרים ובמשמעויות שצריך ללמוד ממנו, היה צריך לומר לכל הבנים את אותם הדברים בדיוק. ומדוע שינתה התורה בלשונה ארבע פעמים?

אין זאת אלא שהתורה מלמדת אותנו להתייחס לארבעה סוגים של בנים, ולספר לכל אחד את עניין יציאת מצרים לפי כשרונו ותכונותיו. וזהו שאנו אומרים בהגדה בתחילת המגיד: "כנגד ארבעה בנים דיברה תורה, אחד חכם, ואחד רשע, ואחד תם, ואחד שאינו יודע לשאול".

"ברוך המקום ב"ה שנתן תורה לישראל ברוך הוא.

כנגד ארבעה בנים דברה תורה: אחד חכם, ואחד רשע, ואחד תם, ואחד שאינו יודע לשאול.

חכם - מה הוא אומר? 'מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה ה' א-לוהינו אתכם'. אף אתה אמור לו כהלכות הפסח: אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן.

רשע - מה הוא אומר? 'מה העבודה הזאת לכם'. לכם ולא לו. ולפי שהוציא את עצמו מן הכלל וכפר בעיקר - אף אתה הקהה את שניו ואמור לו: 'בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים'. לי ולא לו; אילו היה שם לא היה נגאל.

תם - מה הוא אומר? 'מה זאת?'. ואמרת אליו: 'בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים'.

ושאינו יודע לשאול - את פתח לו, שנאמר: 'והגדת לבנך ביום ההוא - בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים'.

שאלה נוספת, מוכרת יותר היא שבעוד שבבן התם ובבן שאינו יודע לשאול נשאר התנא נאמן לתשובה הנאמרת במקראות, לבן החכם נתן התנא תשובה משלו ("אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן"), ואילו לבן הרשע נתן התנא את תשובת המקראות לבן שאינו יודע לשאול, ולא את תשובת המקראות לרשע. מדוע?!

- השלישית היא מצנת סיפור יציאת מצרים בעת קיום מצנת הבכור באדם ובבהמה ("על כן אני זוכר לה'");
 - הרביעית היא סיפור יציאת מצרים על אכילת המצה וביעור החמץ.
- ושוב: מדוע ארבעה בנים, ומדוע שינה התנא מדברי המקראות בחכם וברשע?

שתי קבוצות של בנים

בד"כ בצירורים שבהגדות מחולקים ארבעת הבנים לשתי קבוצות: החכם מול הרשע, והתם יחד עם זה שאינו יודע לשאול. החכם והרשע נתפסים כשני הפכים, שכן החכם מזוהה אצלנו עם הצדיק, שהוא היפוכו האמיתי של הרשע. התם מצוייר בהגדות כטיפש, וזה שאינו יודע לשאול מתואר כטיפש יותר ממנו. אך לא ברור מה משמעות החלוקה הזו?

ומעיר הרב יעקב מדין שבתלמוד הירושלמי אכן מתחלף שמו של התם לטיפש (פסחים פ"י ה"ד):

"תני רבי חיה, כנגד ארבעה בנים דיברה תורה: בן חכם, בן רשע, בן טיפש, בן שאינו יודע לשאול".

כלומר מהירושלמי עולה בצורה ברורה יותר מאשר מלשון הגדתנו, שכן זוגו (ההופכי) של החכם אינו הרשע, אלא הטיפש. לא נותר לנו אלא לחבר ביחד את הרשע ואת שאינו יודע לשאול; אך זה מעורר את השאלה מה המשותף בין שניהם? אם נעיין בשאלותיהם בתורה נראה ש:

א. הבן הרשע והבן שאינו יודע לשאול קשורים למצוות חג הפסח. הרשע שואל על קרבן פסח, ושאינו יודע לשאול נענה במצנת מצה וביעור החמץ, וכפי שנתבאר לעיל. שני הבנים האחרים אינם קשורים לחג הפסח.

ב. אצל שניהם - הרשע ושאינו יודע לשאול - נזכרת "עבודה": "מה העבודה הזאת לכם" ו"ועבדת את העבודה הזאת בחודש הזה".

ג. לשני הבנים הללו נותן בעל ההגדה תשובה זהה (שמות י"ג, ח):

"והגדת לבנך ביום ההוא לאמר - בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים".

פסוק זה הוא התשובה הנאמרת בתורה לבן שאינו יודע לשאול, ובעל ההגדה ענה אותה גם לבן הרשע. אין ספק שהתשובה נאמרת במנגינה שונה, שהרי בעל ההגדה הוסיף צו לאביו של הבן הרשע להקחות את שיניו, אך התשובה עצמה זהה שהרי שני הבנים הללו אינם יודעים לשאול. השאלה "מה העבודה הזאת לכם" אינה מסתיימת בסימן שאלה, אלא דווקא בסימן קריאה! לכן גם התורה לא כתבה ביחס אליה "כי ישאלו בניכם", אלא "כי יאמרו אליכם בניכם".

אפשר עוד לדייק כגר"א, שהתשובה שנתנה התורה כלל אינה נאמרת לרשע. בניגוד לבנים האחרים, שנאמר בהם "ואמרת אליו" או "ואמרתם אליהם" - על הבן הרשע נאמר "ואמרתם זבח פסח" וכו'. הבן הרשע עצמו ממתין לתשובה הניתנת לבן שאינו יודע לשאול.

כמו כן, יש גם הרבה מן המשותף בין המקראות העוסקים בבן החכם לבין המקראות העוסקים בבן התם (הטיפש, כלשון הירושלמי):

א. שניהם אינם קשורים בחג הפסח. החכם שואל על לימוד התורה והמצוות, והתם שואל על מצנת הבכור.

ב. סגנון המקראות בשאלתם זהה: "כי ישאלך בנך מחר לאמר מה...".

ג. יסוד התשובה במקראות לשאלתם - זהה אף הוא:

לבן החכם (דברים ו', כ-כא): "כי ישאלך בנך מחר לאמר - מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה ה' א-לוהינו אתכם: ואמרת לבנך - עבדים היינו לפרעה במצרים, ויוציאנו ה' ממצרים ביד חזקה".

לבן התם (שמות י"ג, יא): "והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר - מה זאת; ואמרת אליו - בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים".

ד. התלמוד הירושלמי מחליף בין תשובת האב לבן החכם לבין תשובתו לבן התם כפי שהן בהגדתנו:

"בן חכם - מהו אומר: 'מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה ה' א-לוהינו אותנו'. אף אתה אמור לו - 'בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים'...".

טיפש - מהו אומר: 'מה זאת'. אף את למדו הילכות הפסח, שאין מפטירין אחר הפסח אפיקימון, שלא יהא עומד מחבורה זו ונכנס לחבורה אחרת".

אפשר שהזהות בין הבנים בכל קבוצה נועדה לחדד את ההבדלים שביניהם, ובכך נעסוק בהמשך השיעור.

הבן החכם

כפי שראינו לעיל, התשובות בתורה לבן החכם ולבן התם דומות, והתשובה השונה שעונה להם בעל ההגדה מתחלפת בתלמוד הירושלמי. מהו אפוא ההבדל בין שני הבנים הללו, מלבד תוכן שאלתם?

אלא מסביר הרב מדין שאם נעיין בתשובות במלואם נראה שרק חלקה הראשון של התשובה לשני הבנים זהה. המשך התשובה לשניהם הוא שונה לחלוטין. נעיין בתשובות המלאות:

התשובה המלאה לבן החכם (דברים ו', כ-כה):

"כי ישאלך בנך מחר לאמר - מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה ה' א-לוהינו אתכם: ואמרת לבנך - עבדים היינו לפרעה במצרים, ויוציאנו ה' ממצרים ביד חזקה: ויתן ה' אותות ומפתיים גדלים ורעים במצרים בפרעה ובכל ביתו לעינינו: ואותנו הוציא משם למען הביא אותנו לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבותינו: ויצננו ה' לעשות את כל החקים האלה ליראה את ה' א-לוהינו לטוב לנו כל הימים לחיתנו כהיום הזה: וצדקה תהיה לנו כי נשמר לעשות את כל המצוה הזאת לפני ה' א-לוהינו כאשר צונו".

ומסביר הרב מדין שאמנם ניכר בתשובה של התורה רצונו הטוב של הבן ללמוד את התורה ואת המצוות. אך האב מצטווה שלא לפתוח במניין המצוות ולבאר לבנו את כולן, אלא ללמד לבנו 'את התורה כולה על רגל אחת', דוגמת מה שנתבקש הלל ללמד את הנוכרי שבא להתגייר על מנת ללמוד את כל התורה על רגל אחת. התורה מצווה על האב לומר לבנו את מצנת היסוד -

"אנכי ה' א-לוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים". מצווה זו היא הראשונה בעשרת הדברות, הכוללים (על פי אזהרות הרס"ג) את כל התורה כולה. וגם בעשרת הדיברות הדיבר הראשון הוא החשוב ביותר, והוא כולל את כולם בתוכו.

כמו כן אם נעיין בפרשה כולה, נגלה שהתשובה לבן החכם באה בעקבות פרשת "שמע ישראל", שעיקרה ייחוד ה' ונאמר בה: "והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך ושננתם לבניך", ובהמשך של פרשת התשובה לבן החכם מופיעה לא רק סיבת המצוות - קבלת מלכות ה' שהוציאנו מעבדות מצרים, אלא גם תכליתן של המצוות (דברים ו', כא-כה):

"...עבדים היינו לפרעה במצרים... ואתנו הוציא משם למען הביא אותנו לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבותינו: ויצונו ה' לעשות את כל החקים האלה ליראה את ה' א-לוהינו לטוב לנו כל הימים לחיתנו כהיום הזה: וצדקה תהיה לנו כי נשמר לעשות את כל המצוה הזאת לפני ה' א-לוהינו כאשר צונו".

כלומר תכלית המצוות היא ירושת הארץ, הטוב לנו והצדקה לפניו.

הבן התם

על מנת להעריך את עומק ההסבר לבן החכם נשווה אותה לתשובה לבן התם שבהקשרה המלא מופיעה במקראות הדנים במצנות הבכור (שמות י"ג, יג-טו):

"וכל פטר חמור תפדה בשה ואם לא תפדה וערפתו, וכל בכור אדם בבניך תפדה: והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר - מה זאת, ואמרת אליו - בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים: ויהי כי הקשה פרעה לשלחנו, ויהרג ה' כל בכור בארץ מצרים מבכר אדם ועד בכור בהמה, על כן אני זָבַח לה' כל פטר רחם הזכרים וכל בכור בני אפדה".

ושואל הרב מדן מה נשתנה במצווה זו, שדווקא בה יבחר הבן לשאול את אביו על פשרה? ועונה הרב מדן שמן התשובה נראה שעיקר שאלתו של הבן נוגעת לעריפת פטר החמור, שהיא אכן, מצווה חריגה ומזעזעת, ויש להניח שגם בן שאינו מתעניין במיוחד במעשי המצוות של אביו ישאל לפשרה. ומסביר הרב מדן:

הבה נפעיל מעט את דמיונו. הבן התם אינו בהכרח חסר תבונה. אפשר שהוא צעיר בגילו, אפשר שכנער קטן שמח על לידת החמור החדש. כדרכו של נער צעיר, ודאי ליטף את הבהמה הצעירה והאכילה בידיו, והחמור הצעיר אף נקשר אליו. לפתע רואה הבן את אביו נוטל את החמור התמים, ועורף את ראשו. המעשה נראה חסר טעם ותכלית וחסר רחמים. הבן זועק אל אביו - מה זאת!! וכאן מושיב האב את בנו המבוהל על ברכיו, ומספר לו את סיפור יציאת מצרים. זוהי מצנת האמונה הראשונה, תחילתה כסיפור לבן החכם אך המשכה שונה. האב אינו מתרכז במצוות שה' ציווה אותנו, אלא דווקא במצווה האחת שציווה את פרעה. האב מספר לבנו שפרעה ועמו סירבו לקיים את צו ה', וגורלם היה דומה לגורלו של החמור שראשו נערף זה עתה או לגורל אביו של החמור הצעיר, שבנו בכורו מוטל עתה מת לפניו. הנער המזועזע

מפנים בדרך הקשה - אבל ההכרחית - את גורלו של מי שמסרב לקיים את מצוות ה'. הוא עתיד לקיים בשלב זה את המצוות, ולו מחמת הפחד.

ושואל הרב מדן זו הדרך הראויה לשכנע את בני ישראל לקיים מצוות? ועונה שמסתבר שכן, שהרי זו הייתה הדרך שבה נפגש העם עם המצוות בפעם הראשונה, עוד לפני ההתגלות השלמה במעמד הר סיני (שמות ט"ו, כה-כו):

"...שם שם לו חק ומשפט ושם נסה: ויאמר - אם שמוע תשמע לקול ה' א-לוהיך והישר בעיניו תעשה, והאזנת למצותיו ושמרת כל חקיו - כל המחלה אשר שמת במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רפאך".

כלומר השכר על המצוות שהתורה מתארת כאן אינו ארץ הייעוד, ואף לא הצדקה לפני ה'. השכר הוא מניעת מכות מצרים ממקיימי המצוות. מכאן אתה למד, שמי שלא יקיים את המצוות - ילקה כדרך שלקו המצרים שלא שמעו לקול ה'.

ומוסיף הרב מדן שביתר הרחבה נכתבו הדברים בפרשת התוכחה במשנה תורה (דברים כ"ח):

"והיה אם לא תשמע בקול ה' א-לוהיך... ידבק ה' בך את הדבר... יתן ה' את מטר ארצך אבק ועפר, מן השמים ירד עליך עד השמדך... יככה ה' בשחין מצרים... והיית ממשש בצהרים כאשר ימשש העור באפלה... זרע רב תוציא השדה ומעט תאסף כי יחסלנו הארבה... והיו בך לאות ולמופת ובזרעך עד עולם... והשיב בך את כל מדוה מצרים אשר יגרת מפניהם ודבקו בך... והשיבך ה' מצרים באניות והתמכרתם שם לאיבך לעבדים ולשפחות".

כלומר העונש על אי-השמיעה בקול ה' מובא בסגנון דומה לנאמר במרה: מכות מצרים, אותות ומופתים וגלות ועבדות במצרים. עם ישראל במרה הוא בבחינת בן צעיר ותם. השכנוע כלפיו מתבצע באופן דומה לחינוכו של הטירון בצבא - 'דרך הרגליים', דרך הפחד מן העונש והדגמתו. עם ישראל במעמד הר סיני הוא כבן הבוגר והחכם. מצנת האמונה בא-ל שהוציאנו ממצרים והמצוות הבאות בעקבותיה מקבלות משמעות נעלה של "והייתם לי סגולה מכל העמים", ממלכת כוהנים וגוי קדוש, ומעיין מה שנאמר לבן החכם.

ומסכם הרב מדן:

שני הבנים - החכם והתם - הם דומים בסגנונם בשאלה ובתשובה, אך הם הפוכים זה מזה בסיבת ההתעוררות לשאול את השאלה ובתכלית קיום המצוות המוסברת להם. הבן החכם מתעורר לשאול בעקבות קריאת שמע ובעקבות הערכים העולים מפרשת "שמע ישראל". התכלית הנאמרת לו היא ירושת הארץ, הטוב והצדקה לפני ה'. הבן התם מתעורר בעקבות אירוע קשה ומזעזע - עריפת החמור הצעיר. תכלית המצוות הנרמזת לו היא ההצלה מעונשן של מכות מצרים, שהן מנת חלקו של הממרה את פי ה'.

הבן הרשע

כפי שהסביר הרב מדן לעיל, הבן הרשע הוא בן זוגו של הבן שאינו יודע לשאול, ושניהם קשורים בחג הפסח. הבן הרשע שואל בדרכו שלו דווקא על קרבן הפסח (שמות י"ב, כו-כז):

"והיה כי יאמרו אליכם בניכם - מה העבדה הזאת לכם: ואמרתם - זבח פסח הוא לה', אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל..."

ומסביר הרב מדן שהבן הרשע שואל דווקא על קרבן הפסח, מכיוון שקרבן פסח אינו (רק) ממצוות הזיכרון של החג, שכן תלותו ביום יציאת מצרים קטנה מתלותן של שאר מצוות הזיכרון, כמצה וכמרור. עדות לכך ניתן למצוא באפשרות שמעלה המכילתא (ואמנם דוחה אותה מיידי), שכל גר המתגייר יקריב קרבן פסח בעת כניסתו למצוות (מכילתא דרבי ישמעאל מס' דפסחא פרשה טו):

"וכי יגור אתך גר ועשה פסח לה' - שומע אני, כיון שנתגייר יעשה פסח מידי? תלמוד לומר: 'והיה כאזרח הארץ'. מה אזרח ביידי - אף גר ביידי..."

וכן גם מצות פסח שני מנתקת בין קרבן הפסח לבין זמנה של יציאת מצרים.

בכל מקום במקרא, קרבן הפסח נלווה לכריתת ברית חדשה עם הקב"ה להיות לו לעם, כשם שהיה ביציאת מצרים המקורית. כיוון שאף הגר כורת ברית עם הקב"ה בזמן התגיירותו - היה מקום לחשוב שמצווה עליו להקריב קרבן פסח. כלומר 'בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים', בלא קשר חד-משמעי ליציאת מצרים הראשונה, זו שהייתה בחמישה עשר יום לחודש הראשון.

ומסביר הרב מדן:

- הפסח מתואר בחומש הפקודים (פ"ט), בשנה השנייה במדבר ערב כניסתם הצפויה של בני ישראל לארץ (לפני שנגזרה גזירת ארבעים השנים במדבר).
 - פסח שעשו בני ישראל בעת כניסתם לארץ בימי יהושע (פ"ה), ביחד עם ברית המילה. זו הייתה ברית חדשה שכרת העם עם הקב"ה בעת כניסתו לארץ.
 - פסח שעשו שבי הגולה בעת שבאו לארץ (עזרא פ"ו), ואף שם נכרתה ברית חדשה עם הקב"ה.
 - הפסח שעשה חזקיהו מלך יהודה לאחר שהסיר את כל העבודה הזרה ואת כל במות התופת שבנה אביו אחז בגיא בן הינום, ולאחר שטיהר את המקדש משיקוצי אביו. (דברי-הימים ב', כ"ט-ל"א)
 - פסח שעשה יאשיהו מלך יהודה לאחר שכרת ברית בין העם לבין ה', והסיר את שיקוצי מנשה ואמון מירושלים ומן המקדש (דברי הימים ב' ל"ה).
- מכל המקורות האלו עולה שהפסח אינו רק חג זיכרון. הפסח מבטא ברית חדשה הנכרתת בין הקב"ה ובין עמו במקום הברית שהופרה בחטאי הראשונים - דור המדבר, אחז, מנשה ואמון, דור החורבן וגולי בבל.

שאלתו של הבן הרשע אינה נובעת, אפוא, מחוסר ידיעה של ההיסטוריה הקדומה. שאלתו היא קריאת תגר על כריתת הברית הנוכחית עם הקב"ה, בדורו שלו!

ומבאר הרב מדן: חזקיהו מלך יהודה עלה למלוכה על סף חורבן שתי הממלכות, יהודה וישראל, בחטאייהן. אחז מלך יהודה ובן זמנו, פקח בן רמליהו מלך ישראל, הרשיעו לעשות מכל קודמיהם, וברקע ניצבת ממלכת אשור, שבת אפו ומטה זעמו של הקב"ה. חזקיהו עשה הכל כדי לעצור ברגע האחרון את המפולת. הוא טיהר את ירושלים ואת המקדש מן העבודה הזרה, החזיר עטרה ליושנה במצוות רבות וחשובות וכתר ברית עם הקב"ה על הפסח. הוא ניסה לעצור את המפולת גם בממלכת שומרון, וקרא לשבטי ישראל הנותרים לעמוד עמו בברית על קרבן הפסח (דברי-הימים ב' ל', ה-ו):

"ויעמידו דבר להעביר קול בכל ישראל מבאר שבע ועד דן לבוא לעשות פסח לה' א-לוהי ישראל בירושלם, כי לא לר'ב עשו ככתוב: וילכו הרצים באגרות מיד המלך ושריו בכל ישראל ויהודה וכמצות המלך לאמר - בני ישראל שובו אל ה' א-לוהי אברהם יצחק וישראל, וישב אל הפליטה הנשארת לכם מכף מלכי אשור: ואל תהיו כאבותיכם וכאחיהם אשר מעלו בה' א-לוהי אבותיהם ויתנם לשמה כאשר אתם ר'אים: עתה אל תקשו ערפכם כאבותיכם, תנו יד לה' וב'או למקדשו אשר הקדיש לעולם ועבדו את ה' א-לוהיכם וישב מכם חרון אפו: כי בשובכם על ה', אחיכם ובניכם לרחמים לפני שוביהם ולשוב לארץ הזאת כי חנון ורחום ה' א-לוהיכם ולא יסיר פנים מכם אם תשובו אליו: ויהיו הרצים ע'ברים מעיר לעיר בארץ אפרים ומנשה ועד זבלון, ויהיו משחיקים עליהם ומלעגים בם..."

חזקיהו מפציר בשבטי ישראל לכרות ברית חדשה עם ה', אך בערי אפרים, מנשה וזבולון לעגו לשליחיו. בלשונו של בעל ההגדה - שבטים אלו שאלו: "מה העבודה הזאת לכם?"

הנסים שנעשו לחזקיהו מפני חיל אשור בשערי ירושלים מתוארים בפיוטי ליל הסדר, כיוון שהם אירעו בליל פסח. אך אנשי ממלכת שומרון לא זכו לראותם. הם גלו שנים ספורות קודם לכן לחלח, לחבור, לנהר גוזן ולערי מדי. ממש כפי שאומר בעל ההגדה - **"אילו היה שם לא היה נגאל"**.

ומסכם הרב מדן הבן שמדובר בו בנסיבות אלו אינו אחר מאשר רשע.

שאינו יודע לשאול

כאמור לעיל, אנו נוהגים לראות בבן זה אחד שאינו מבין דבר, ולהתייחס אליו בסלחנות וברחמים. הוא בתודעתנו הבן הקטן, שאינו מבחין בשינוי שנעשה סביבו; העולה מרוסיה, יהודי למחצה שלא ראה סדר כהלכתו מעולם; וכדומה. אך עקרון הזוגות המנוגדים שהצבנו, המעמיד את הבן שאינו יודע לשאול אל מול הבן הרשע, מביא אותנו לבחינה מחודשת של טיבו של בן זה. ואכן, כולנו מכירים את הסיפור על האב שרצה לתת את תורתו לבניו. הוא הציע אותה לשלושת בניו הראשונים, אך הם שאלו מה כתוב בה ומצאו בה פרט

הבן ראה כל זאת והבין שאין זו שעה לשאול שאלות. זוהי שעה לעשות, ולא לדבר!

וכאן מצווה התורה את אביו לומר לבן למרות החיפזון (שמות י"ג, ח):

"בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים".

לי וגם לך, בני! החיפזון אינו כה גדול עד שלא אבאר לך את פשרו, את פשר יציאת מצרים.

אחדות עם ישראל – שבת בניים גם יחד :

ומסביר הרב אליעזר מלמד שמחבר ההגדה מתייחס לכל אחד מהבנים מכיוון שבלייל הסדר כל ארבעת הבנים צריכים להיות יחד, ומפני שבכל אחת מהתשובות יש ייחוד שמחכים ומעשיר את כולם. למשל, מהתשובה שמישיבים לרשע, מבינים כולם את חומרת הדברים, שיכול אדם לבחור ברע ולאבד את חלקו, מהסיפור הדרמטי שמספרים לתם נפתחים לצדדים המרגשים שבסיפור, ומהדרך שמעוררים את הבן שאינו יודע לשאול גם הבנים האחרים מתעוררים להתבונן יותר במצוות המעשיות שנועדו להמחיש את הרעיונות הגדולים. וגם טוב לרשע לשמוע את מה שמסבירים לחכם, שאולי החזון הגדול יחדור לליבו, ואולי הסיפור שמספרים לתם יעורר בלב הרשע נימים שעדיין לא התקלקלו. וגם טוב לתם לשמוע שיש בתורה תשובות עמוקות לחכם, וגם שאין נבהלים מהחוצפה של הרשע אלא משיבים לו מנה אחת אפיים ומקהים את שיניו. ואפילו זה "שאינו יודע לשאול", קולט משהו מהתשובות שמישיבים לשאר הבנים.

שאינו מתאים לאופיים. כשהציע את תורתו לבן הרביעי - לא שאל דבר, ואמר מיד "נעשה ונשמע". בן זה היה עם ישראל במתן תורה.

ומסביר הרב מדין שהיעדר השאלה אינו חייב להתפרש כטיפשות. הוא יכול להתפרש כאמונה תמימה וכנכונות לעשות כל דבר בלי לשאול מה הסיבה ומה התכלית. לעיתים אנו מכירים בכך שאין צורך בסיבה: "ולמה אין מערבין בה דבש? מפני שהתורה אמרה 'כי כל שאור וכל דבש לא תקטירו ממנו אשה לה'". אין צורך בסיבה ואין צורך בתכלית; דיינו בכך שהתורה ציוותה לעשות כן. הבן הרביעי הוא הצדיק והמאמין.

וכאן ההבדל הגדול שבין הבן הרשע לבין הבן שאינו יודע לשאול, אף ששניהם נאמרו בסגנון דומה. מדבריו של הרשע ניכר שהוא אינו מוכן לקיים את המצווה עד שישתכנע בחשיבותה. והוא מנגח בה ולועג לה. הבן שאינו יודע לשאול, שמצוות הגדתו נאמרה על המצה, מקבל את המצה ואוכל אותה. הוא אינו שואל מדוע ולמה.

ומוסיף הרב מדין שהבן שאינו יודע לשאול מושפע מאווירת החיפזון האופפת את המצה, חיפזון המקרין הוראת 'עכשיו אין זמן לשאלות, עת לעשות!'. הבן ראה את האפייה הנחפזת, הוא ראה את אביו בעת אכילת מצת המצווה אוכל במהירות את ה'כשני זיתים', מביט על השעון ומוודד זמן של 'כדי אכילת פרסי', שם את אצבעו על פיו בעת אכילת המצה ורומז למסובים שלא לדבר עד תום אכילתה. בעת שהיה המקדש קיים, הוא אכל ביחד עם המצה את בשר הצלי החפוז של הקרבן. אפשר שראה את אביו כשמותניו חגורים ומקלו בידו.